

ISSN (E): 2181-4570

Adabiyot o'qitishda fanlararo integratsiyani yo'lga qo'yish

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining Toshkent filiali "O'zbek tilining sohada qo'llanishi" fani o'qituvchisi

Mahmado'stov Abdulla

abdullamahmadustov@gmail.com

Tel:+998945774244

Annotatsiya. Adabiylikka daxldor badiiy asar yozish bir san'at bo'lsa, uni o'qitish ham bir san'atdir. Hech bir fan millat tafakkurni adabiyotchalik o'stira olmaydi. Shuning uchun ushbu maqola adabiyot fanining boshqa fanlar bilan fanlararo integratsiyalashgan holda o'qitish uchun amaliy ko'rsatmalar hamda adabiyot o'qitishda fanlararo integratsiyadan foydalanishning nazariy qirralari haqida fikrlar yuritilgan.

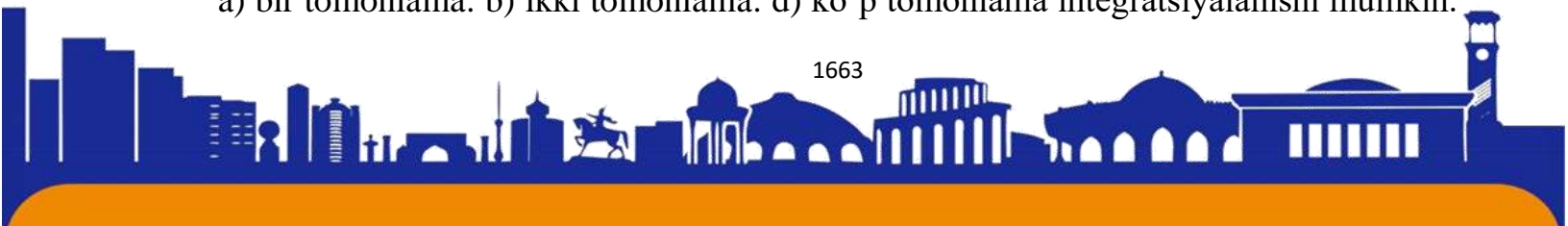
Kalit so'zlar: integratsiya, fanlararo aloqa, integratsiya turlari, integrativ dars, adabiyot, ona tili, tarix, musiqa.

Adabiyot o'qitishda fanlararo integratsiyani yo'lga qo'yish

Adabiyot o'qitish samaradorligiga erishish hamda fanlararo integratsiyaning o'rnini belgilash kun tartibidagi dolzarb muammolardan sanaladi. Negaki olamdagi barcha narsa-hodisalar o'zaro uyg'unlik va aloqadorlikda mavjud bo'lgani kabi dunyoni o'rganishning yo'li bo'lmish ta'lim jarayonida ham barcha o'quv fanlari integrativ yo'sinda o'qitilishi zarur. Bundan adabiy ta'lim ham mustasno emas.

Ma'lumki, adabiyot fani birinchi navbatda ona tili predmeti bilan ajratib bo'lmaydigan darajada yaqin aloqadorlikda mavjud. Negaki, adabiyot so'z san'ati sifatida ona tiliga tayanadi, undan quvvat oladi. Ona tili darslarida badiiy matnlarning til xususiyatlarini adabiyot saboqlarida esa so'zlarning ma'no tovlanishlari integrativlik asosida o'rganish darslar samaradorligini oshiradi. Ona tili saboqlarini adabiy matnlar vositasida o'qitish zarur. Adabiyot darslarida olingan nazariy ma'lumotlardan ona tili darslarida foydalanish bilimning mustahkamligini ta'minlaydi.

Muayyan bir predmetni o'qitishda o'rganilayotgan mavzuning tabiatidan kelib chiqqan holda boshqa o'quv fanlari bilan turli darajada integratsiya amalga oshiriladi. Mutaxassislarning ta'kidlashlaricha, o'quv fanlari o'zaro aloqadorlik darajasi bo'yicha a) bir tomonlama: b) ikki tomonlama: d) ko'p tomonlama integratsiyalanishi mumkin.

Bir tomonlama integratsiyalanishda bir xildagi o'quv fanlaridagi mavzuni yoritishga xizmat qilishi mumkin bo'lgan jihatlardan foydalanish kerak bo'ladi. Masalan, adabiyot sabog'idagi biror mavzuni o'rgatishda qozoq yoki qoraqalpoq adabiyotidagi ayni shunga o'xshash mavzudan foydalanilsa, bir tomonlama integratsiya yuzaga keladi. Agar adabiyot sabog'idagi biror mavzuni o'rgatishda ona tili, tarix yoki jug'rofiya fanlaridan biriga doir ma'lumotlar ishlatilsa ikki tomonlama integratsiya paydo bo'ladi. Bordi-yu, adabiyot darsidagi qaysidir mavzuni yoritishda ikkitadan ortiq fanga tegishli ma'lumotlar qo'llanilsa, ko'p tomonlama integratsiya hosil bo'ladi.

Bunda mutaxassislar shu integratsiya terminining mohiyatini ochish uchun turli fikrlarni bayon etadi. Bizning fikrimizga monand ba'zi dunyo olimlarining qarashlari quyidagicha: "O'quvchilarda olam haqida yaxlit tasavvur hosil qilish orqali ularning aqliy rivojlanishiga erishish maqsadida ta'lim mazmunining tarkibiy unsurlari o'rtasida uzviy aloqadorlik bo'lishini ta'minlash jarayoni ta'limdagi integratsiya deyiladi"¹. Ta'lim tizimidagi integratsiya o'quvchilar bilimining takomillashuvida ola quroq va chala-chulpa bo'lmasligi, ularning yaxlit bilim va universal insoniy hamda milliy qadriyatlar egasi bo'lishini ta'minlaydi. Turli davrlarda ta'lim jarayonida fanlararo aloqadorlikdan foydalanish muammosiga Ya. A. Komenskiy, I.G.Pestalotsi, J.J.Russo, L.N.Tolstoy, K.D.Ushinskiy, I.G.Reves, I.D.Zverevlar; o'zbek olimlaridan R. Mavlonova, N. Rahmonqulova, S.Dolimov, V.Qodirov, A.Zunnunov, H.Ubaydullaev, J.Esonov, N.Hotamov, Q.Yo'ldosh, Q.Husanboyeva, R.Niyozmetova, K.Abdullaev, V.Qodirov, R.Saidova, M.Suyunova, G.Rahimova, K.Mavlonova kabi olimlar munosabat bildirganlar.

Adabiyot va ona tili o'quv fanlarini badiiy matn orqali o'zaro aloqadorligini belgilashda bir necha asosiy yondashuvlar qatori kommunikativ yondashuv ham alohida o'rin tutadi. Badiiy matnning estetik ta'siri emotsional-ekspressiv til hodisalari, badiiy tasvir vositalari yoki she'riy san'atlar yordamida hosil qilinadi. Professor Q.Yo'ldoshev bu xususda "His etilmagan, anglanmagan go'zallik ma'naviyat shakllanishiga xizmat qila olmaydi"² deb ta'riflaydi. Tilning asosiy funksiyasi kommunikatsiya – xabar qilish ma'nosida kelib, ta'sirlilik esa kommunikatsiyaga qo'shimcha bo'ladi: bayon qilinayotgan fikrga qo'shimcha ravishda xursandchilik, xafa

¹Барсукова В. Г. <https://nic-snail.ru/pedagogu/articles/integririvannoe-obuchenie> «Снейл» - Массовые дистанционные образовательные конкурсы для детей и педагогов.

² Yo'ldoshev Q. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari., T.: O'qituvchi.–1996. B.68.

bo'lish, erkalanish va hokazolar ham qo'shiladi. Demak, ona tili darslarida mashq materiali sifatida berilgan badiiy matnlarga ta'limiy va tarbiyaviy jihatdangina emas, balki estetik ta'sir nuqtai nazardan qarash ham maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunga o'xshash yondashuv o'qituvchini ikki o'quv fanini o'zaro integratsiyalashga undovchi omil ekani ko'rinadi.

O'quv materiallari integratsiyasining uch ko'inishi mavjudligi aytiladi:

1. Bir o'quv fani ichidagi integratsiya. Bunda bir predmetga doir tushuncha, bilim, ko'nikmalar o'rtasidagi aloqadorlik ta'minlinishi ko'zda tutiladi.
2. Fanlararo integratsiya. Bunda ikki yoki undan ortiq fanlarning tushuncha, bilim va ko'nikmalari o'rtasidagi integratsiya anglashiladi.
3. Transfanlararo integratsiya. Bunda asosiy o'quv fanlari bilan qo'shimcha ta'lim mazmuni o'rtasidagi integratsiya tushuniladi³.

O'zbek ziyolilari va faylasuflarning bir qator ilmiy ishlari hozirgi bosqichda Rossiya ta'lim tizimidagi integratsiya jarayonlarini o'rganishga bag'ishlangandek go'yo. Ularni quyidagi tamoyillar asosida tasniflash mumkin.

Ta'limning pedagogik jarayonga singib ketgan didaktik (pandona) tamoyil sifatida integratsiyasini A.Y.Danilyuk o'rgangani ilmda ma'lum. Umumiy o'rta maxsus va oliy kasbiy ta'limda integrativ yondashuvni qo'llash D.A.Artemeva, M.N.Berulava, I.G.Eremenko, Y.V.Bondarevskaya, V.A.Slastenin va boshqalar tomonidan o'rganilgan. Boloniya o'quv jarayonida Rossiya ta'lim tizimining jahon ta'lim makoniga integratsiyalashuvini I.Gretchenko, B.L.Vulfson, I.G.Timoshenko, T.S.Kashlacheva va boshqalar o'rgananlar.

Ilmiy pedagogik jarayonda ham fan ichidagi, ham fanlararo aloqalarni boshqarish, integrallashgan kurslar, bloklar va platformalarni shakllantirilib, A.Ignatova, V.M.Maksimova, N.M.Belyankova, I.B.Bogatova va boshqalarning ilmiy tadqiqot ob'ektiga aylandi. Ikki turdagi bilimlarning (ilmiy va gumanitar) hayot va ta'limda integratsiyalashuvi muhimdir – deb yozgan edi, A.A.Salamatov, Ye.A.Sokolkov va boshqalar.

³Барсукова В. Г. <https://nic-snail.ru/pedagogu/articles/integrirovannoe-obuchenie> «Снейл» - Массовые дистанционные образовательные конкурсы для детей и педагогов.

Integratsiya ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishning sharti sifatida uchta o'zaro bog'liq yo'nalishga asoslangani e'tiborni tortadi: ekologik yondashuv, mintaqaviy yondashuv, poliartistik (ko'p madaniyatli) yondashuvdir.

Ta'limdagi integratsiya, aynan, shu tizimini rivojlantirishda pedagogik, ijtimoiy-madaniy, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy omillarning o'zaro ta'siri hamda bu sohada an'analari innovatsiyalarning birgalikda yashovchanligiga xizmat qiladi. O'quvchilarning adabiyotdan oladigan bilimlariga tayanish qonuniyati ajratilib, unga ko'ra badiiy matnning til xususiyatlari ikki o'quv fani bo'yicha beriladigan bilimlar doirasida muvofiqlashtiriladi. Masalan, ona tili darslarida so'zning ko'chma ma'nosi haqida gap ketganda, badiiy matn orqali adabiyotdan o'tiladigan ko'chim haqidagi nazariy ma'lumotga murojaat etish mumkin. Omonim so'zlar o'rganilgandan so'ng badiiy matndan tajnisni toptirish va uning badiiy qiymatini sharhlash mumkin.

A.Zunnunov va A.Aliyevlarning "Adabiyotni boshqa gumanitar fanlarga bog'lab o'rganish" nomli metodik qo'llanmasida to'g'ri ko'satilganidek, maktabda har bir o'quv fanini, jumladan, adabiyotni o'rganishda o'quvchilarning anglash, fikrlash, ayniqsa, nutqiy faoliyati alohida o'rinni egallashi haqida fikrlar bor⁴. Shu sababli darslarda o'quvchilardan adabiy matnni to'g'ri o'qish, anglash, o'qiganlarini amaliy tajribada bevosita qo'llash malakalarini o'stirishga ahamiyat beriladi. Shu bilan birga ularda obektiv hayotdagi voqea va predmetlar orasidan muhimlarini ajratib olish, belgi va xususiyatlarga qarab, ularni guruhlantirish ko'nikmasi ham tarbiyalab boriladi. Shu boisdan ham adabiyotni boshqa gumanitar fanlar – ona tili, tarix, tarbiya, geografiya va estetik yo'nalish fanlari – tasviriy san'at, musiqa bilan bog'lab o'qitiladi⁵.

Adabiyot darslarida o'rganiladigan nazariy tushunchalar, ularni o'rgatish usullarini aniqlash, adabiy ta'lim mazmunini ona tili ta'limi mazmuni bilan integratsiyalash tadqiqotning muhim jihati hisoblanadi. Ishda mazkur masalalar 6-sinfidagi adabiyot darsligida o'tilayotgan nazariy ma'lumotlar, darslik-majmualarida asarlar yuzasidan keltirilgan savol va topshiriqlar tahlili asosida aniqlashga harakat qilinadi.

⁴ Зуннунов А., Алиев А. Адабиётни бошқа гуманитар фанларга боғлаб ўрганиш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1982. – Б.72.

⁵ Абдуллаев К. Алишер Навоий ҳаёти ва ижодини ўргатиш жараёнида фанлааро интеграциядан фойдаланиш. – Тошкент: 2021. – Б.31.

Magistrlik dissertatsiyasida 6-sinf darsliklaridagi nazariy ma'lumotlar va har bir asar yuzasidan berilgan savol va topshiriqlar tahlilga tortilgan. Adabiyotdan o'tiladigan mavzular bilan integratsiyalanmagan holatlar ko'rsatildi. O'quv fanidagi muvofiqlik, eng avvalo, ona tili va adabiyot dastliklaridagi ta'lim mazmunida hal etilmaganligiga e'tibor qaratildi. 6-sinf "Adabiyot" darsligida o'rganilgan badiiy tasvir vositasi haqidagi bilimlarni mustahkamlash maqsadida asar yuzasidan ularni eslash, vazifasini aniqlash, tasvirda tutgan o'rniga baho berish, ramziy-majoziy ma'nosi bor-yo'qligini aytish, keltirilgan badiiy asardan misollar topish kabi tadbirlarga e'tibor qaratiladi.

Integratsiyali darslarni tashkil qilish yuzasidan yuqorida bildirilgan fikr mulohazalardan quyidagicha xulosalarga kelish mumkin:

1. O'quv dasturlarida o'zaro uyg'unlashgan nuqtalarni vujudga keltirishga asoslangan integratsiya, ya'ni mavzulararo uyg'unlikni ta'minlash. Tarix va adabiyot, milliy istiqlol g'oyasi, botanika faniga oid mavzu matnlarni ona tili darslarida berilishi maqsadga muvofiqdir.

2. Modullashgan integratsiyada turdosh o'quv fanlariga oid bilim va tushunchalar bir tizimga solingan holda beriladi.

3. Mavzulararo integratsiya: bunda ayni bir kurs doirasida beriladigan o'quv materiallari boshqa bir kurs doirasidagi mohiyatan yaqin bo'lgan o'quv materiallari bilan uyg'unlashtiriladi.

O'quv fanlari va mavzularni integratsiyalashning ilmiy, pedagogik asoslarini ishlab chiqish natijasida ta'lim samaradorligi oshadi hamda ortiqcha kuch, zo'riqish sarflanishlarining oldi olinadi. Bugundagi ta'limning maqsadi barcha imkoniyatlarini yuzaga chiqara oladigan ijodkor shaxsni tarbiyalashdan iborat. Ana shu maqsadni amalga oshiradigan-tizim ichida o'zgarishlar qilishni taqozo etadigan «innovatsion» tushunchadir. Bu tushuncha yangilik ma'nosini bildirib, ta'lim islohotlarida nazarda tutilgan ta'limda totalitarlikdan demokratik ta'lim tizimiga o'tish, shaxsning qiziqishlari, qobiliyatini hisobga olish, ta'limni insonparvarlashtirish, ta'lim tizimini jamiyatning iqtisodiy sharoitlarga moslashtirish, bilimlarni chuqur o'zlashtirishni ta'minlaydigan ta'lim tizimini shakllantirishga sharoit yaratish kabilarni hisobga olish zarur.

Aytish joizki, til hodisasining poetik jihati o'rganilgandan so'ng uning yangi jihati – badiiy qiymat yaratish xususiyatiga o'tish o'quvchilarda adabiyotga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Badiiylikni ta'minlovchi vositalar bilan amaliy maqsadlarda

tanishish istagini uyg'otadi. Ayniqsa, ijod sir-asrorlarini o'rganish, ijodiy topshiriqlarni bajarish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

O'qituvchilar ko'pincha oddiy o'quv matnlariga qanday munosabatda bo'lsalar, mashq materiali – badiiy matnlarga ham shunday munosabatda bo'ladilar. Holbuki, "...davr ona tili darsliklaridan o'quvchilarga o'zbek tili qurilishi haqidagi bilimni emas, balki tom ma'noda ona tili imkoniyatini egallash mexanizm va usullarini berishni taqozo qilmoqda"⁶.

6-sinf o'quvchilarining insho yozish uchun qaysi uslub turini tanlashlari insho mavzusiga bog'liqlik kuzatiladi. Ular uslub haqida tushuntirish berilmasa-da, uslub turlari o'rganilmagan bo'lsa ham turfa mavzular e'lon qilinishi bilan yozma ishni ko'tarinki ruhda yozish kerak, degan fikrga kelishlari ma'lum bo'ladi.

O'quvchilarning Vatan, ona haqida, bahor, kelajak to'g'risida yozgan insholarida ichki hayajon, to'liqlanish, faxr va g'urur tuyg'ulari sezilib turadi. So'zlar zamirida yashiringan ushbu ruhiy holatlar inshoni badiiylashtirishga undovchi qudratli omil bo'lib maydonga chiqadi. Tabiiyki, mavzuni yoritish jarayoni o'quvchilarni bo'yoqdor, ko'tarinki so'zlar, so'z shakllari va gaplar bilan o'z tuyg'ularini bayon etishga da'vat qiladi.

Adabiyot darslarida o'rganilgan nazariy tushuncha va ma'lumotlardan integratsiyalash asosida foydalangan holda badiiy matnning til xususiyatlarini o'rganish mazmuni yaxlit bir mexanizmni tashkil etishi kerak. Bu mexanizm, birinchi navbatda, ta'lim maqsadlariga mos ravishda tanlanadigan bilimlarni o'rgatish, ularni ko'nikma va malakalarga aylantirish uchun xizmat qiladigan ish turlari izchilligi yordamida ta'minlanishi zarur.

O'qituvchi badiiy matnda so'z va so'z shakllarini ishlatish mahoratiga o'quvchilarning e'tiborini tez-tez qaratib tursa, bu ishlar ularda ijobiy odatlar, tegishli malakalarning shakllanishiga yordam bergan bo'ladi. Matndagi badiiy tasvir vositasini topish va izohlashga doir savol hamda topshiriqlar o'quvchilarda til hodisalariga nisbatan yangicha qarashni yuzaga keltiradi, ularning fikrlashini badiiy ijod sir-asrorlari sari yo'naltiradi; savol va topshiriqlar o'quvchilarda katta qiziqish uyg'otadi, hayot

⁶ Барсукова В.Г. <https://nic-snail.ru/pedagogu/articles/integrirovannoe-obuchenie> Центр «Снейл» - Массовые дистанционные образовательные конкурсы для детей и педагогов.

lavhalari asosida qanday badiiy-tasvir vositalari bilan fikr yuritish, obraz yaratish mumkinligidan saboq beradi.

Bu borada yana quyidagilarga a'lohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq:

1. Har bir o'qituvchi o'zining mutaxassislik fani bo'yicha integratsion dasturlarni ishlab chiqadi.

2. Metodik kengashda ko'rib chiqilgach, barcha fan dasturlari umumlashtirilib yagona ishchi dastur ishlab chiqiladi.

3. O'qituvchi o'zining taqvim-mavzu rejasiga fanlararo bog'lanish nomli ustunni kiritish orqali bog'lanadigan fan va mavzular aks ettiriladi va foydalanish usullari ko'rsatiladi.

Yuqoridagi misollar asosida bir necha o'quv predmetlari yoki o'quv fanlariga oid mavzularni uyg'unlashtirgan integrativ dasturlar asosida o'quv muhitini tashkil etish o'zlashtirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Барсукова В. Г. <https://nic-snail.ru/pedagogu/articles/integrirovannoe-obuchenie> «Снейл» - Массовые дистанционные образовательные конкурсы для детей и педагогов.

2. Yo'ldoshev Q. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari.,

T.: O'qituvchi.–1996. B.68.

3. Барсукова В. Г. <https://nic-snail.ru/pedagogu/articles/integrirovannoe-obuchenie> «Снейл» - Массовые дистанционные образовательные конкурсы для детей и педагогов.

4. Зуннунов А., Алиев А. Адабиётни бошқа гуманитар фанларга боғлаб ўрганиш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1982. – Б.72.

5. Абдуллаев К. Алишер Навоий ҳаёти ва ижодини ўргатиш жараёнида фанларо интеграциядан фойдаланиш. – Тошкент: 2021. – Б.31.

